Д-ръ ИВ. Г. КЛИНЧАРОВЪ

ЕВОЛЮЦИЯ
НА
БЪЛГАРСКОТО НАЦИОНАЛНО ЗНАМЕ

НАУЧНО-ИСТОРИЧЕСКО ИЗСЛЕДВАНЕ
СЪ 16 ОБРАЗЦИ ВЪ ТЕКСТА

ПРАБЪЛГАРСКИ ПЕЧАТЪ
СЪ ЛЪВСКО ИЗОБРАЖЕНИЕ

СОФИЯ 1941

Д-ръ ИВ. Г. КЛИНЧАРОВЪ

ЕВОЛЮЦИЯ
НА
БЪЛГАРСКОТО НАЦИОНАЛНО ЗНАМЕ

НАУЧНО-ИСТОРИЧЕСКО ИЗСЛЕДВАНЕ
СЪ 16 ОБРАЗЦИ ВЪ ТЕКСТА

ПРАБЪЛГАРСКИ ПЕЧАТЪ
СЪ ЛЪВСКО ИЗОБРАЖЕНИЕ

СОФИЯ 1941

Печатница „Стопанско развитие“, Веслецъ 5, София, 1941/496

ПРЕДГОВОРЪ

Настоящата книга се явява като продължение (2-ра часть) на книгата ***„Произходъ и начало на бълг. нац. знаме и гербъ“.***

Има автори, които твърдятъ, че бълг. нар. знаме е създадено въ края на XV вѣкъ, т. е. че то се е явило въ българската история следъ като „идеята“ е просѫществувала презъ срѣднитѣ вѣкове въ Западна Европа, и въ надвечерието на Освобождението е дошла и на българска почва. Това твърдение не почива на научна основа, нито даже на каквато и да било научна хипотеза, която винаги е била изворъ на положителни заключения при научнитѣ изследвания. Презумцията, че гербоветѣ и знамената сѫ плодъ на срѣдневѣковия европейски феодализмъ, както подържа старата хералдика, сѫщо така не издържа критика.

Историята не е една обикновена литературна повесть, плодъ на слуки, а обобщение на факти и събития, като резултатъ на историческия процесъ изминатъ отъ народитѣ. Относително въпроса, който ни занимава, българската историчека наука, за съжаление, не притежава изобиленъ материалъ. Обаче, достатъчно е всѣки историкъ да се постави на началата на научната хипотеза, за да пожъне впоследствие задоволителенъ резултатъ. Научната хипотеза се гради само върху единъ реаленъ фактъ, за да допусне множество, което ни разкрива бѫдащето. Доказателство за това е нашата първа книга и разкритията, които поднасяме въ настоящата, и то — съ твърдото убеждение да дадемъ правилна насока за изследването на единъ въпросъ, на пръвъ погледъ отъ елементарно естество.

Разбира се, ние не претендираме да сме изчерпили въпроса и сега: ние все още очакваме по-изобилни доказател-

ства, обаче, необходимо е да се разбере, че всъко научно-историческо изследване предварително трѣбва да се постави на здрава научна основа. Метафизиката е измѣстена като методъ на изследване, и само научната диалектика, която търси връзката между нѣщата и историческитѣ събития, ни осигурява пъленъ успехъ при научната работа.

Тъй като предметъ на настоящата книга е еволюцията на народното знаме въобще и частно — тая на българското, ние счетохме за необходимо, поради нуждата отъ по-голѣма прегледность, да възпроизведемъ 1—2 образци дадени въ I-та часть.

София, 15.II. 1941 г.

И. К.

Еволюция на българско национално знаме

Научно-историческо изследване.

Въ книгата *„Произходъ и начало на българското национално знаме и гербъ"*, ние поставихме на научна основа изследването на единъ въпросъ, въ който до сега се внасяше само метафизика. Историческитѣ изследвания не сѫ нито плодовити, нито поучителни за читателя, когато не се поставя въ тѣхната основа единъ научен методъ, който може да доведе до положителни изводи. За да бѫде историята учителка на народитѣ, както обикновено се изразяватъ ученитѣ и практицитѣ, трѣбва да стигнемъ до самото *начало* на въпроса или проблемата, която ни занимава, да поставимъ този въпросъ въ връзка съ историческия процесъ на човѣчеството, следъ което да изучимъ фазитѣ или етапитѣ, презъ които е минало неговото развитие, т. е. — неговата еволюция.

Първата задача ние решихме съ книгата, която цитирахме по-горе, а втората ще решимъ сега и то пакъ накратко и съ сѫщата цель, която си поставихме по-рано: — като сложимъ въпросътъ на научно-историческа основа, да дадемъ директива на бѫдащитѣ изследователи, които проявяватъ интересъ къмъ този въпросъ, за да постигнатъ по изобилни резултати отъ самитѣ насъ...

Еволюцията въ философски и социологически смисълъ на думата означава фазитѣ или етапитѣ, презъ които минава развитието въ историческото движение на народитѣ, както и това на една идея или единъ нейнъ материаленъ изразъ. Ние доказахме, че още съ напускането на родовата организация, българитѣ сѫ имали държавно-политическо ус-

тройство съ всички отличителни белези, като съставна часть на последното. Знамето и герба, за които говорихме въ първата книга, символизираха единството и могжществото на древната българска държава, начело на която стоѣха господствующитѣ касти („боили" и др.) и една производителна класа, на която тя (държавата) градѣше своята сила.

Нѣкои „учени" отричатъ този фактъ и, за да уязвятъ българитѣ и въ миналото и днесъ, закриватъ очитѣ си предъ цѣлото историческо движение на народитѣ, които сж изпитали влиянието на българската култура, твърдейки, че българитѣ сж „варвари". Варварство има въ всѣки народъ и у всѣка личность, и то лежи дълбоко въ човѣшкото подсъзнание; то се е проявявало не само въ древността, но и въ епохата на най-висшата цивилизация съ конкретното съдържание на времето. Когато една клика или една личность се предаде изключително на своитѣ лични интереси и подчини или прави опитъ да подчини подъ своята пета други по-слаби народи и личности, като избѣгва повелитѣ на здравия разумъ и елементарнитѣ човѣшки отношения, — това е проява на варварство, което е дрѣмало до този моментъ въ човѣшкото подсъзнание или е прикривано съ фразитѣ на дипломатическото лицемѣрие. Въ нашата епоха тѣзи примѣри сж много, както въ личния животъ на хората, така и въ този на народитѣ и въ тѣхнитѣ междудържавни отношения. Откжсването части отъ живото тѣло на българския народъ, което спира неговото социално развитие и това на цѣлия Балкански Полуостровъ, както и стремежа да се задържатъ тѣзи части отъ „завоевателя" за вѣчни времена, е едно квалифицирано варварство въ международенъ мащабъ. Отъ тази гледна точка трѣбва да се преценяватъ всѣкога историческитѣ факти, преди да се произнесе присжда надъ единъ народъ, като българския, който е далъ на славянитѣ държавно устройство, наука, литература, писменость, и ги е въвелъ въ гравитацията на европейската култура. Намъ е известно, че завоевателната политика никога не насища интереситѣ на широкитѣ народни маси; тя се диктува отъ специфичнитѣ интереси на финансовата олигархия, която е добила и добива надмощие въ дадена историческа епоха, като упражнява своя физически и мораленъ гнетъ върху народитѣ. Но онеправданитѣ винаги сж се ржководили отъ по-общи съображения, за да бжде, въ края на краищата, подведено историческото развитие подъ други закони.

За разлика отъ антикултурния шовинизъмъ, ние трѣбва да посочимъ за примѣръ унгарскитѣ учени, които и въ последно време даватъ достатъчни доказателства за своето обективно отношение къмъ историческото движение на българския народъ. Сръбскитѣ „историци" отиватъ въ разрѣзъ съ научнитѣ интереси на времето, които могатъ да ползуватъ общочовѣшката цивилизация, като потулятъ въ мракъ българското минало. Затова тѣ се явяватъ още отъ края на миналия вѣкъ една съзнателна прѣчка за развитието на Балканитѣ, като ги правятъ плячка въ ржцетѣ на чужди интереси. Унгарскитѣ учени, които териториално стоятъ много по-далече отъ България, сж дали многобройни доказателства съ своитѣ научни изследвания, че искатъ да съдействуватъ и на развитието на Балканскитѣ народи. Тукъ може да се упоменатъ трудоветѣ на Геза Фехеръ, д-ръ Хоманъ и др., които сж единъ платенъ отговоръ за онѣзи сръбски „учени" шовинисти, които, за интереситѣ на финансовата олигархия, жертвуватъ бждащето на нашия континентъ.

Изследванията на упоменатитѣ учени, както и на руския археологически институтъ, — идватъ за лишенъ пжть да подкрепятъ нашитѣ собствени изводи за високата цивилизация на древнитѣ българи преди тѣ да стжпятъ на Б. П-овъ и да потърсятъ новъ просторъ за развитие. Причинитѣ за това „преселение" старата историческа школа не можеше да види, кат обясняваше този фактъ не съ великата социална революция, която се извърши въ Срѣдна Азия преди и въ първитѣ вѣкове на нашето лѣточисление, а съ нѣкакъвъ „капризъ" на сждбата. Подобно на всички древни народи въ Срѣдна Азия, и българитѣ стигнаха въ тази епоха до висока степень на развитие, и обществено-производителнитѣ сили доведоха обществото до необходимостьта да потърси

нова почва за тѣхното приложение и за преорганизиране на самото общество. Въ историята е имало и факти дължими на капризъ, но самиятъ „капризъ“ на завоевателя въ древно, както и въ ново време изникваше, подобно на „случайността“ въ историята — на една социална основа, отъ която той черпѣше сила. Въ своитѣ главни линии историческото движение следва своитѣ закони, които много малко се влияятъ отъ случайната сила, т. е. отъ каприза. Но и да се отдаде предимство въ нѣкои случаи на „каприза“, като съставна часть въ общия ходъ на развитието, въ края на всѣка смѣтка, и той се уравновесява отъ действието на други „капризи“, като по тоя начинъ се подвежда подъ общитѣ исторически закони.

Фиг. 1. Развитие на грънчарството и медникарството у древнитѣ българи.

Постигнали крупни факти въ Мала Азия, българитѣ ги пренасятъ и въ Европа. Остатъци отъ тѣхъ ни подпасятъ сега археологическитѣ изследвания на унгарскитѣ и съветскитѣ учени, като исторически ценни документи, за разлика отъ шовинизма, който ги отрича въ вреда на наката и на общочовѣшкото развитие. Както съобщава професоръ Юлий Месарошъ, край рѣка Тиса сж намѣрени документи (надписи

и др.), които свидетелствуватъ за пребиваването на българитѣ въ този край презъ IX-ия вѣкъ. Но, споредъ други известия, както преди 679 год., така и преди Р. Хр. ние имаме доказателства за високата култура на българитѣ. Развитието на *земедѣлието* е първата стжпка и доказателство за високата цивилизация постигната отъ всѣки единъ народъ. Погорната стжпка е запознаването съ *металитѣ*, т. е *медникарството* (*фиг. 1*), както и развитието на *военното изкуство* (*фиг. 2*). Като вѣнецъ на всичко това служатъ и *надгробнитѣ надписи*, съ които никой народъ, въ състояние на варварство, не си служи. Документитѣ, които читателя вижда на тази страница, свидетелствуватъ, както за високото развитие постигнато отъ българския народъ, така и за неговото духовно надмощие надъ онѣзи варвари, които той застигна на Б. П-овъ още неорганизирани въ държава и които изнемогваха съ своята родова организация срещу агресивната политика на Византия.

Следователно, когато отбелязваме горния фактъ, ние сме длъжни да повърнемъ упрѣка къмъ неговитѣ автори — орждие на европейската плутокрация, която заедно съ тѣхъ и съ намѣсата си въ вжтрешния животъ на балканскитѣ народи, спъва социалното развитие на Юго-Източна Европа.

Въпросътъ, който ни занимава тукъ, има сжщо така силата на едно ретроактивно доказателство и подкрепа на сжщото възражение.

Фиг. 2. Военно снаряжение у прабългаритѣ.

Както видѣхме въ първата книга, всички източни народи на сжщата степень на развитие сж имали знамена, съ съответнитѣ инсигни. Първоначално, знамето на евреитѣ е било

отъ платъ оцвѣтенъ, както по аналогия и споредъ „*Ведитѣ*", такова е било знамето и на индийскитѣ народи. По едно странно съчетание на обстоятелствата, първоначалното знаме на българитѣ е било *бунчукъ* отъ конска опашка.

Сѫществуването на знаме въ смисъль на държавна инсигна и гербъ, е *признакъ* и *доказателство* за високо развитие на единъ народъ: това е доказателство, че той е стигналъ до едно съзнание за себе си, за своето държавно сѫществуване и устройство и че, както държавно (обществено), така и субективно той е стѫпилъ по пѫтя на националния стабилитетъ. Онѣзи, които искатъ да приравнятъ българския народъ къмъ варваритѣ, съзнателно му отнематъ тѣзи инсигни, за да се поставятъ самитѣ тѣ начело на балканското развитие, макаръ да имъ сѫ известни факти за противното. Въ сѫщата историческа грѣшка изпадатъ и нѣкои български автори, които несъзнателно се присъединяватъ къмъ горната теза.

Споредъ нѣкои автори, за да иматъ българитѣ знаме, трѣбвало тая идея да е сѫществувала въ свѣта и да е гравитирала около българскитѣ граници и второ — да е имало изгледи да се отхвърли турското робство. Първото се е сбѫднало въ XV вѣкъ, а второто — съ появата на Г. С. Раковски.

Отъ тѣзи думи се разбира, че самата идея за народно знаме у българитѣ не е сѫществувала до XV вѣкъ. Това условие е само едно предположение и за неговото оборване читателя ще намѣри изобилни доказателства, както въ нашата първа книга, така и въ настоящата. Второто условие е сѫщо въ противоречие съ историческото движение на българския народъ и неговото държавно устройство. Най-сетне, да се отрича всичко това на българския народъ — ще каже да го върнемъ съзнателно въ епохата на варварството.

Историческиятъ бунчукъ, за който говорятъ всички автори, води своето начало отъ първата стѫпка на древнитѣ българи по пѫтя на държавното устройство, независимо отъ основитѣ, на които е било изградено последното. Следователно, ние трѣбва да кажемъ нѣколко думи за него и за

неговото допълнение — герба, и да проследимъ тѣхното развитие до и следъ появата на християнството въ България.

Всѣки народъ щомъ стигне до *съзнание* на своето единство и сила, намира знакъ или емблема, около която гравитира, и това у нѣкои азиятски народи е било бунчука знамето. За отличие отъ герба, който не е нищо друго, освенъ единъ знакъ за утвърждение на държавната власть, знамето е единството и волята, която въ даденъ исторически моментъ чертае на организиранитѣ народни движения една задача и една цель: знамето води къмъ борба въ името на единъ социаленъ принципъ и къмъ разширение на държавното и народно могѫщество, а герба утвърждава постигнатия резултатъ. Въ това се състои и идейното съдържание на дветѣ инсигни. Следователно, за да ги притежава единъ народъ, трѣбва да бѫде подчертано предварително неговото историческо развитие наравно съ другитѣ народи при дадена степень на цивилизацията.

Досегашнитѣ археологически изследвания, колкото и да сѫ скромни, дадоха на българската историческа наука достатъчно материалъ, за да гради историята на българския народъ на научна основа следъ излизането му отъ родовата организация. Надгробниятъ надписъ *(фиг. 3)* и българското древно военно снаряжение, което дадохме на предшествующата страница, не могатъ да се отдѣлятъ нито отъ културата на древнитѣ българи, нито отъ еволюцията, на която е било подложено народното знаме (бунчука): само въ тази *връзка* тѣ получаватъ научно освѣтление.

Фиг. 3 Надгробенъ надписъ у прабългаритѣ: „Преселение въ вѣчностьта... Боже прости".

Както сме забележили, всички древни народи имаха своитѣ знамена стимулирани отъ тѣхното развитие. Напр., албанцитѣ имаха за знаме фигурата на ламя, арменцитѣ тая на слънцето, германцитѣ отъ времето на Тацита — драконъ *(фиг. 4)*. Но тѣзи знамена, върху които се бѣше отразила и представата на първобитния човѣкъ за надмощието на природнитѣ сили върху самия него,*) не се задържаха на първоначалната си форма, а еволюираха подъ влиянието на идейното и техническо движение на вѣковетѣ, както и подъ това на политическото и социално устройство на отдѣлнитѣ държави. Така, напр., понеже древнитѣ арменци се намираха въ по-близъкъ контактъ съ индуситѣ и подъ непосрѣдственното влияние на тѣхната народна традиция, изразена въ „Ведитѣ", тѣ усвоиха още съ напускане родовата организация оцвѣтеното знаме отъ платъ. — За да сѫществува знаме отъ платъ у единъ народъ, освенъ другитѣ занаяти, трѣбва да е развито у тѣхъ и *тъкачеството*, — доказателство за доста напреднала занаятчийска техника. Малко по-късно арменцитѣ се вредиха въ обществото на класическитѣ народи и не останаха чужди на тритѣ библейски цвѣта за

Фиг. 4. Драконъ.

*) Споредъ индуската митология, драконитѣ (на инд. езикъ *Nâga*s) сѫ полубожества съ опашка на змия. Тѣхниятъ царь се нарича *Vâsouki*, а самитѣ дракони обитаватъ Преизподнята. За *драконитѣ*, както и за *лъвътъ* се упоменава още въ *Законитѣ на Ману*, кн. I, IV, VII.

знамето. Преди Аршакъ II, арменцитѣ сѫ имали знаме отъ платъ набученъ върху пръть съ изображение на *слънцето* въ форма на дискъ и *ламя*. Това изображение е дошло отъ епохата на митологията — преминало отъ последнята фаза на варварството въ епохата на цивилизацията. То е преживѣло нѣколко вѣка отъ историята на арменския народъ до Аршакъ II (350—367), когато знамето претърпѣва една нова метаморфоза съобразно изводитѣ отъ дългата еволюция измината отъ арменската цивилизация, каквото бѣ — голѣмото развитие на килимарското искуство наравнѣ съ персийското*). Знамето при Аршакъ II се е състояло пакъ отъ платъ, но съ изображение на *орелъ, гълѫбъ* и *лъкъ*. Това знаме, както и първото, е описано отъ арменския историкъ Павастосъ Пюзантаци въ неговата „История" за живота на упоменатия арм. царь; и едното и другото сѫ били едноцвѣтни. Но въ 13 в., както ни известяватъ историцитѣ Алешянъ въ съчинението си „Левонъ велики — първи царь на Киликия" — писано на старо-арменски езикъ, и Сахакъ Дермовсесянъ въ книгата си за сѫщия царь, арменцитѣ въвеждатъ въ своето Киликийско царство *за пръвъ пѫть трицвѣтно знаме*. При Левонъ I (1196—1219) това знаме е оцвѣтено съ *червенъ, синь и жълтъ* платъ съ лъвско изображение, като е отмѣнено знамето на Аршакъ II и е било запазено до покорението на Киликийското царство отъ турцитѣ *(фиг. 5)*.

Фиг. 5. Арменски златенъ печатъ отъ времето на Аршакъ II съ лъвско изображение.

Колкото се отнася до германцитѣ и албанцитѣ, тѣхнитѣ съвременни знамена сѫ известни, за да не описваме въ подробности еволюцията прекарана и отъ тѣхъ.

*) ср. *В. Н. Златарски*, Ист. на бълг. държава, т. I, 279.

Древнитѣ българи се намираха въ близки културни сношения съ източнитѣ народи, съ които бѣха завързали и търговски обмѣнъ, за да постигнатъ и тѣ сѫщитѣ резултати. Съ *раздѣлението на труда*, което се поставя къмъ VIII в. преди Р. Хр. се тури начало и на *занаятитѣ*, които бѣха застѫпени и въ българската култура (*фиг. 6*). Грънчарството (*фиг. 1*),

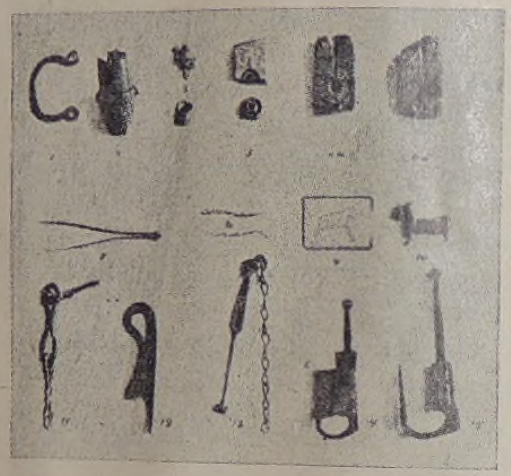

Фиг. 6. Занаятчийски принадлежности у прабългаритѣ.

като последенъ исторически документъ отъ третата фаза на варварството, бѣше развито между българитѣ, но при родовата организация и съ своитѣ първи стѫпи къмъ цивилизацията тѣ не останаха чужди и на благороднитѣ метали: първо доказателство за това е разработването на *металитѣ*, което имъ позволи да отидатъ по-напредъ въ развитието и да догонятъ своитѣ азиятски съседи. Нѣколкото документа отъ многобройнитѣ изразени въ представенитѣ тукъ изображения, както и въ златнитѣ предмети, намѣрени въ Унгария и въ гр. Болгаръ на р. Волга — всички остатъци отъ древнитѣ българи (*фиг. 7*) — сѫ единъ положителенъ документъ срещу онѣзи „историци" безъ научна съвесть, които искатъ

да върнатъ българския народъ и днесъ задъ епохата на цивилизацията...

Ако се приеме, а противното би било недопустимо отъ гледна точка на историческото развитие, че българитѣ, арменцитѣ, перситѣ и други азиятски народи, съ една незначителна пауза по време и мѣсто, сѫ тръгнали по пѫтя на цивилизацията едновременно, то тѣ сѫ стигнали *едновременно* и до всички културни открития. „*Ведитѣ*", които сѫ единъ отъ най-древнитѣ литературни паметници, заедно съ *Законитѣ на Ману* (кн. IV и VII) ни откриватъ единъ исторически фактъ подобенъ на легендитѣ изъ *Библията*, които сѫ били всепознати, както на жителитѣ по течението на р. Гангъ, така и на тѣзи по течението на р. р. Тигъръ, Ефратъ и Каспийското море. Сношенията и общуванията между древнитѣ народи сѫ ставали не само по пѫтя на войнитѣ, но и чрезъ търговски обмѣнъ развитъ съ появата на занаята. Ето защо, щомъ единъ народъ, организиранъ въ държава, е прибѣгвалъ до съответнитѣ *инсигни*, като емблема на национално единство и самостоятелность, до сѫщото срѣдство сѫ прибѣгвали и останалитѣ народи. Въ древностьта *културната преемственость* е била основния законъ на международното общежитие, както и въ по-късно време: отъ всички закони, които лежатъ на дъното на историческото движение, само закона за преемственостьта е „вѣченъ" и неотмѣнимъ. Но за да се разпознае единъ народъ отъ другъ, въ тѣзи инсигни сѫ внасяни нѣкои *различия* — нѣщо наложително и естествено. Като приематъ първоначално *бунчука (фиг. 8)* за свое национално знаме, българитѣ възприематъ *лъвското*

Фиг, 7. Старобълг. изображение на сребърна ваза—Ганимедъ откраднатъ отъ Зевсъ, преобразенъ на орелъ. Документътъ е отъ I-та половина на IX в.

изображение за своя гербъ — първото, като изразъ на национално единство, второто — като изразъ на национална сила, но и двата знака поставени единъ до другъ, за да се постигне политическа и духовна хармония въ държавната организация. Първоначалното раздѣление, обаче, се вижда и на примѣра на арменското знаме съ прибавка и на друго допълнително изображение — доказателство, че за да запазятъ *лъва, като своя изключителенъ държавенъ инсигна*, това се е дължало на моралната *сила* на българския народъ въ епохата, когато сж се оформявали източнитѣ нарсди, като самостоятелни национални единици.

фиг. 8. Бунчукъ — знаме съчетано съ лъвско изображение у прабългаритѣ.

Въ историческата литература сжществува едно заблуждение, че знамето въ Източна Европа, както намекнахме въ предговора, се явява следъ неговото установление въ Западна Европа. Това заблуждение иде отъ формалната проява на хералдиката, като наука за произхода на държавното знаме и гербъ, — нѣщо, което и на най-непосветения по въпроса читатель ще се види днесъ като груба методологическа грѣшка. Народитѣ на изтокъ бѣха стжпили на държавното устройство много по-рано отъ тѣзи въ Западна Европа. Фактически и исторически първитѣ бѣха преживѣли една богата цивилизация, която по-късно залегна въ основата на

европейската: този фактъ е основния, който разрешава въпроса за произхода и началото на националнитѣ знамена въобще. Общественитѣ отношения, на които се бѣше издигнала старата класическа националность, както и производителнитѣ сили, върху които се развиха тѣзи отношения, не бѣха изчезнали дори до разпадането на Римската Империя: по пжтя на традицията, тѣ продължиха да живѣятъ и въ новото време Но колкото и да спазваха своята сила, старитѣ устои не пречеха на онова съзнание, което вече се бѣше зародило, за да потърси ново срѣдство за национално преуспѣване. У тѣзи народи по-малко говорѣше научното съображение, отколкото необходимостьта отъ практическо приложение на единъ принципъ за племенна и държавна самостоятелность създадена още при родовата организация. Оформени езиково, племенно и държавно, тѣзи народи трѣбваше да дадатъ изразъ на своята политическа индивидуалность. Между тѣзи народи могатъ да се посочатъ на първо мѣсто древнитѣ египтяни, асиро-вавилонянитѣ и др., които туриха началото на класическата цивилизация. Българитѣ, които не бѣха чужди на историческото движение и на тѣзи народи и взеха, съ едно малко закъснение, участие въ тѣхнитѣ инициативи, усвоиха заварената традиция, като обогатиха съ това своя стилъ на политическо развитие и се надигнаха срещу закъснѣлитѣ народи на северъ и западъ, за да ги култивиратъ. Отражение, макаръ и далечно, на този фактъ отъ древно време се срѣща чакъ въ 18 в., както и въ нашата съвременна литература, която е станала въ случая проводникъ на старитѣ народни повѣрия и на историческата традиция. Така, напр. у Карамзина и Ломоносова виждаме да се говори не само за *знамето* („*флагъ*“), като общо достояние на източнитѣ народи, и за *лъвътъ*, като врагъ на севернитѣ племена (вж. *Сочиненія* Ломоносова, томъ I, изд. 1828 г., „*Ода*“-*та* отъ 1743 г.), но и за господството на „невѣрнитѣ знамена“, т. е. на прабългаритѣ по течението на рѣката Волга. Въ едно стихотворение, озаглавено „Волга“, писано въ 1793 г. историкътъ-поетъ пише:

„Рѣка священѣйшая въ мирѣ
. . . . . .
Брегове, гдѣ прежде обитали
Орды Златыя племена ;
Гдѣ стрѣлы въ воздухѣ свистали,
И гдѣ *невѣрныхъ знамена*
Не рѣдко кровью обогрялись. . .*)

Тъкмо тѣзи указания на художествената и историческа литература сж послужили на историка К. Калайдовичъ(„Иоанъ Екзархъ Болгарски", Спб. 1824 г.) да създаде българския гербъ съединенъ съ знамето, както по-късно и на българския поетъ да пише:

„И буенъ, веселъ и игривъ,
Разтворилъ смъртоносни шепи,
По Волгинитѣ сини степи
Зарика левътъ златогривъ.
И всичко млъкна, всичко сви се,
На вѣкъ задрѣма, и богатъ
Гърми и смѣй се царь Кубратъ", —

и понеже въ тази епоха *бунчука* е още народно знаме на българитѣ, сжщиятъ поетъ продължава:

„А надъ асланскиимъ глави
Конски развѣватъ се опашки" . . .**)

Присжтствието на прабългаритѣ по течението на р. Волга не е останало безъ значение и за племената, отъ които се образува по-късно великата Руска Империя. Древнитѣ руски славянски племена преминаха сжщитѣ етапи на културно развитие, като престояха по-дълго време подъ режима на родовата организация, и най-сетне усвоиха и тѣ отъ другитѣ източни народи и отъ българитѣ всички елементи на национално и племенно съзнание, следъ като напуснаха тоя ре-

*) Соч. Карамзина, Спб. 1848, т. I,
**) вж. поемата „*Аспарухъ*" отъ К. Недѣлковъ въ сп. „*Бълг. Прегледъ*" за 1895 г. г. II, кн. VIII.

жимъ. Затова рускиятъ поетъ основателно говори, че вече при Петра Велики руситѣ се явяватъ съ свои победни знамена:

„Сквозь степь и блата Петръ прошелъ,
Въ средину Азій достигнулъ;
Свои знамена тамъ воздвигнулъ,
Гдѣ день скрывали тучи стрѣлъ . . ."*)

— фактъ, за който срѣщаме единъ по-далеченъ *намекъ* и въ класическото руско литературно произведение „*Слово о полку Игореве*".

Бунчука се е запазилъ, като национално знаме на българитѣ, до нахлуването имъ въ Балканския П-овъ, следъ което то претърпѣва *първата радикална метаморфоза* подъ влиянието на Византия: *вече при Крума българитѣ иматъ знаме отъ червенъ платъ* подобно на византийското при Никифора и Михаила I Рангабе. Този документъ намираме въ *Манасиевата хроника* и съ него се установява, че преди европейскитѣ народи да навлѣзатъ въ сжщия исторически процесъ, древнитѣ българи сж минали неговата най-сжществена фаза, при съответнитѣ културни знаци. За подкрепа на това наше мнение, считаме за нужно да предадемъ, освенъ фотографическа снимка на Крумовото знаме (*фиг. 9*), и текстътъ изъ Манасиевата хроника, както го намираме въ българското издание подъ редакцията и преводъ на проф. Б. Филовъ:

„ . . . Начело на победителитѣ (българитѣ), на бѣлъ конь съ червено седло и червени поводи, язди Крумъ въ обикновенитѣ царски одежди (жълто-кафява корона и червена далматика съ жълто-кафявъ орнатъ). Въ лѣвата ржка той държи бѣлъ щитъ, въ дѣсната — дълго червено копие, съ което пробожда едного отъ бѣгащитѣ неприятели. Конницитѣ отъ тая група иматъ всички сини шлемове; конетѣ имъ сж виолетово-кафяви. Първиятъ конникъ, непосредствено следъ Крума, има зелена ризница и синьо седло; вториятъ има синя ризница и зелено седло. *Надъ главитѣ на*

*) Соч. *Ломоносова*, т. I стр. 150. Сп.-Б. 1840 г.

конницитѣ стърчатъ дълги сиви *копия и две червени знамена* (*Проф. Д-ръ Б. Филовъ*, Манасиевата хроника, бълг. изд. 1927 г. стр. 64).

Царь Крумъ е познатъ въ бълг. история и въ историята на балканскитѣ народи като социаленъ реформаторъ, затова логично е да се приеме, че той е родоначалника на първата реформа на бълг. нац. знаме. Следъ като реформира бълг. законодателство въ духътъ на срѣдневѣковното съ всичката

Фиг. 9. Царь Крумъ преследва византийския и-ръ Михаилъ I Рангабе при Одринъ (813 г.).

строгость на своята монархическа власть, царь Крумъ наложи на българитѣ да напустнатъ старото народно облекло и въведе това на аваритѣ*). Но и въ тази реформа бълг. монархъ внесе повече политически смисъль, отколкото една елементарна формалность. Главната задача, която се поставяше на тая реформа бѣше да постигне по-лесно асимилация

*) ср. *В. Н. Златарски*, История на българската държава, т. I стр. 291.

и родово единство между дветѣ хетерогенни племена — българи и славяни. Като имаме предъ видъ развитието на художественитѣ занаяти и тѣхното отражение върху модитѣ въ юго-източна Европа и у съседнитѣ азиятски народи — перси, арменци и др., може да се допусне, че разнообразната красота и въ облеклото на българскитѣ национални етнически групи води своето *начало* отъ реформата на Крума...

Горниятъ фактъ — *отхвърлянето на бунчука* и *въвеждането на червено знаме отъ платъ*, се изнася сега за пръвъ пѫть въ българската литература; сѫщиятъ фактъ дава *нова насока* на хералдиката, поради което той трѣбва да послужи за *изходно начало* въ рѫцетѣ на бѫдащия историкъ при изследване въпроса за проявата и еволюцията на българското национално знаме.

Следъ тѣзи разкрития за знамето на царь Крума, за началото на трицвѣтното знаме у арменцитѣ и пр., за да се избѣгнатъ нѣкои недоразумения, необходимо е да направимъ 1—2 забележки. — По-рано ние бѣхме казали, че при динамичното отношение на западно-европейския феодализъмъ къмъ източния, първиятъ се е наложилъ съ своитѣ културни знаци на втория и че съ това влияние е изхвърленъ бунчука и замѣненъ съ щандаръть. Тази мисълъ се отнася сега само до една часть отъ източнитѣ народи — главно до турацитѣ и ордата на Тамерлана, който води борба и срещу българитѣ съ бунчукъ и полумесецъ безъ лъвско изображение *(фиг. 10)*. Втората забележка се отнася до въпроса за *началото на трицвѣта* въ международенъ мащабъ. Старата хералдика свързваше това начало съ епохата на Великата Френска Революция (1789) и това заблуждение господствува въ историческата наука и до днесъ. Арменското знаме отъ началото на XIII в., което намира *връзка* съ указанията на „Библията“ за еврейскитѣ разноцвѣтни зна-

Фиг. 10. Знамето на Тамерлана.

мена и пр. ориентирва българската историческа наука, както и самата хералдика въ съвсемъ друга посока на нейнитѣ изследвания.

Обаче, въ формата установена при Крума, българското знаме е просъществувало *до покръщението* (865 г.). Въвеждането на християнството бѣше за българитѣ една социално-държавна революция съ дълбоки отражения и върху тѣхното битово устройство. Прието подъ моралното и политическо влияние на Византия и като една по-висока степень на духовно и религиозно развитие, българитѣ не можеха да реагиратъ съ старитѣ форми срѣщу новата социална стихия: волята на силната монархическа власть, която въ тая епоха се сливаше съ волята на болшинството отъ народа и неговитѣ представители, трѣбваше да намери изразъ въ други нови форми, както въ управлението, така и въ неговитѣ държавни знаци. Като запазиха за герба лъвското изображение въ смисълъ на национална сила и приеха при Крума знамето отъ червенъ платъ, при Бориса тѣ прибавиха къмъ него и кръстъ подобно на византийското въведено отъ Константина Великий.

Но българската монархия не можеше да се задоволи и съ тази форма на знамето: тя не забравяше задачитѣ на българския народъ за разширение и господство на Б. П-въ, и при видимата религиозна и морална връзка съ Византия, както последната, и България си послужи съ християнската пропаганда за политически цели. Затова, още при Симеона българското знаме е претърпѣло трета по редъ значителна метаморфоза, — нѣщо понятно и обяснимо отъ самата логика, по която се движеше българската държавна политика въ срѣднитѣ вѣкове. Царь Симеонъ постави по-голѣми задачи на своето управление отъ тѣзи на царь Бориса, отъ една страна, и отъ друга — като най-просвѣтенъ монархъ на епохата, подобно на своя предшественикъ, и той *сля герба и знамето съ държавния скиптъръ* — реаленъ изразъ на държавното могъщество.

За подкрепа на това съждение служи, на първо мѣсто, философската догма на българската държавна политика въ

срѣднитѣ вѣкове, която даде титула на българския монархъ „царь всѣмъ болгаромъ и грекомъ“ . . . Този титулъ, който се покриваше съ голѣмитѣ задачи на монархическата власть, наложи и една по-широка концепция за българското народно знаме. Второ доказателство е златния печатъ на Иванъ Асѣнъ II *(фиг. 11)*, на който монархътъ държи въ дѣсната си ржка препорецъ (Labarum) поставенъ на дълга върлина, — както и монетитѣ на бълг. царе отъ това време съ лъвско изображение. *(фиг. 12)*.*)

Фиг. 11. Златенъ печатъ на ц. Иванъ Асенъ II (1218—1241 г.).

Тѣзи съществени атрибути на бълг. народно (държавно) знаме преживѣха византийското робство, като приминаха и въ 2-то бълг. царство. Знамето *(фиг. 13)*, което даваме тукъ е знаме на Шишмановцитѣ наследено отъ 1-то бълг. царство, пазено доскоро съ други остатъци отъ българската военна техника и снаряжение отъ срѣднитѣ вѣкове въ научно-историческия отдѣлъ на турския воененъ музей въ Цариградъ.**)

Фиг. 12. Монета съ лъвско изображение отъ II-то бълг. царство.

*) ср. Н. Мушмовъ, loc. cit. стр. 160, 144. — Тукъ даваме горната монета съ лъвско изображение, което е отъ времето на царь Ив. Шишманъ. Дадената на стр. 18, фиг. 13 въ 1-та часть взета изъ труда на сжщия авторъ — е спорна.

**) Тѣзи сведения дължимъ на г. Д. Кацевъ-Бурски, който е ималъ случай да види, както знамето на Шишмановци, така и военитѣ снаряжения въ упоменатия музей презъ 1929 г.

За горнитѣ документи и по-специално за знамето на Шишмановци ние имаме и други доказателства, както исторически, така и такива произходящи или запазени въ народното творчество. Народнитѣ пѣсни, които преведохме въ първата часть на това научно-историческо изследване (стр. 20-21) *) се допълнятъ и отъ друга една, която възпѣва подвизитѣ на Царь Иванъ Шишмана изъ Софийско равно поле:

„Отъ кога са й, мила моя майно льо, зора зазорила,
Отъ тогазъ са й, мила моя майно льо, войска провървяла:
Конь до коня, мила моя майно льо, юнакъ до юнака,
Конь до коня, мила моя майно льо, байракъ до байряка.
. . . . . .
Байрякъ носятъ, мила моя майно льо, *съсъ асланов образъ*" . . **)

Фиг. 13. Знамето на Шишмановци.

Като се основава на данни отъ сжщия родъ, младиятъ познавачъ на тази материя, г. Звездилинъ Цоневъ, ни дава да разберемъ, че *сжщата тази традиция* за знамето отъ второто българско царство се е запазила въ огнището на българското национално развитие — В.-Търново до срѣдата на миналия вѣкъ. Като изучава *подготовката* на Велчовата завѣра, г. Цоневъ пише за 1-то Търновско възстание отъ 1595 година:

*) Пѣснитѣ, които предадохме тамъ изъ „*Показалеца*" на Г. С. Раковски се допълнятъ отъ друга една подъ заглавие „*Царица*" публикувана отъ А. Т. Илиевъ (вж. *Сбор. Нар. пѣсни*, София, 1888 г. кн. 1, стр. 246).

**) ср. *Тремъ* на бълг. нар. истор. епика отъ Момчила и Крали Марко до Караджата и Хаджи Димитра. Съст. Б Ангеловъ и Хр. Вакарелски. Изд. Чипевъ София 1940 г. стр. 164.

„Вдига се знамето на Шишманъ III. Неговото име е било като символъ свързваще черната робия съ сяйнитѣ знамена на българскитѣ царе, едноименницитѣ — Шишмановци. . ." — Сжщото се повтаря и по време на Марийното възстание (Търновско) презъ 1700 г. Колкото се отнася до самата армия на Велчовата завѣра въ 1835 г., то за нея сж били поржчани отъ х. Иванчо Карапапазоолу 100 златни кръстчета за *сто знамена* отъ сжщия стилъ, които е трѣбвало да се изработятъ въ Горня-Орѣховица.*)

Пòчинътъ на Велчовата завѣра стигна до Кримската война (1853 г.), която даде поводъ втори пжть да се възстанови знамето на Шишмановци наречено „бойно знаме на българския народъ", предназначено за българския отрядъ, който взе участие на страната на руситѣ въ тая война, За това знаме ни разказва въ своитѣ *Спомени* капитанъ Василъ Вълковъ, който го е възстановилъ по народнитѣ спомени, доколкото сж му били достжпни — отъ *червенъ платъ съ лъвско изображение.* **) А това ще каже, че както идеята за българската свобода, така и идеята за нейната национална емблема, не е била угаснала следъ катастрофалната 1393 г.

Тази мисъль придобива още по-голѣмо значение, като я съпоставимъ съ *Дебърското знаме* и съ това на „мияцитѣ", образътъ на което бѣ имитиранъ наскоро отъ единъ авторъ, Тукъ, обаче, ние сме длъжни да се отнесемъ малко критически къмъ въпроса, за да се отстранятъ неизбѣжнитѣ конфузии въ съзнанието на читателя.

Книгата на г. Трайчевъ („Книгата за мияцитѣ") съ „мияшкото знаме" представлява действително единъ *приносъ* въ тази область, който може да се оценява именно като такъвъ. Обаче, елементитѣ, които съдържа знамето на „мия-

*) ср. *Зв. Цоневъ*, Подготовката на Велчовата завѣра, София, 1940 г. — вж. още *споменитѣ* на Д-ръ Селимински, кн. II, 45 и кн. III, 27 — цитирани и въ 1-та часть на нашето изследване.

**) ср. *Ник. Трайковъ*, Споменитѣ на кап. Василъ Вълковъ въ „Изв. на историч. дружество въ София", кн. X стр. 95, 131.

цитѣ", по нищо не съвпадатъ съ елементитѣ, които съдържа старото дебърско знаме, което води началото си отъ второто българско царство. Тукъ авторътъ-художникъ е приба-вилъ *чужди елементи*, които могатъ да се вематъ само като признакъ на *компромисъ* наложенъ отъ завоевателя на поробенитѣ народи *(фиг. 14)*. Ние възпроизвеждаме фигурата на това знаме на настоящата страница, за да има читателя нагледна представа за бележкитѣ, които ще направимъ върху него. Първо, двуглавиятъ орелъ е означенъ въ това знаме като елементъ отъ сръбското знаме: тази грѣшка е достатъчна да ни постави въ недоумение предъ самата идея на автора: до първата половина на XIX в., т. е. — до основаването на Сръбското княжество, сърбитѣ не сж имали никакво знаме и гербъ, а инсигната (двуглавиятъ орелъ), която се дава за сръбска, е принадлежала на черногорцитѣ. — Като национална инсигна, двуглавиятъ орелъ се е появилъ първоначално въ Месопотамия — днешниятъ Иракъ. *) Въ X в. той е пренесенъ въ България и усвоенъ за монетната система отъ българскитѣ царе, които сж го предали на нѣкои балкански народи и на първо мѣсто — на черногорцитѣ, на руситѣ и др. За доказателство на това ни служи факта, че българскитѣ царе Георги Тертеръ и Михаилъ Шишманъ I сж сѣкли монети съ изображението на *двуглавъ орелъ (фиг. 15)*, примѣръ, който е взетъ и отъ руския великъ князъ

Фиг. 14. Знамето на „мияцитѣ".

*) ср. *Н. Мушмовъ*, Монетитѣ и печатитѣ на българскитѣ царе, София, 1924 г. стр. 30.

Иоанъ III *). Второто доказателство, че сърбитѣ не сж имали за знаме и гербъ до 1-та половина на XIX в. двуглавъ орелъ, е *компилятивното знаме* на *славяно-тракийския* комитетъ, който взе участие въ гръцкото възстание отъ 1821 г.: *въ това знаме* тракийцитѣ сж означени съ гимия, българитѣ съ лъвъ, албанцитѣ съ ламя, а сърбитѣ — съ *гора* безъ никакъвъ двуглавъ орелъ! Това знаме е намѣрено въ документи съ историческа стойность отъ младия изследовачъ г. Н. Трайковъ.

Фиг. 15. Медна монета съ изображение фигурата на двуглавъ орелъ отъ II-то бълг. царство.

Независимо отъ това, „мияшкото" знаме, което се смѣсва съ дебърското, съдържа още два чужди елемента — турски и албански, когато е вече известно отъ даденитѣ обеснения въ първата часть на това изследване, че дебърското знаме, което сж имали и „мияцитѣ", като нераздѣленъ народностенъ елементъ отъ дебърчани, е съдържало само онѣзи елементи, които водятъ началото си отъ второто българско царство. За това ни говори и факта, че бълг. знаме е запазено въ малко измѣнена форма и въ руския воененъ музей въ Ленинградъ. Това научаваме отъ една полемика, която се води презъ 1895 г. по сжщия въпросъ въ българската литература. Въ бълг. печатъ се изнесе, че въ Дрезденъ се пази едно бълг. знаме**), което веднага бѣше отхвърлено отъ покойния проф. Д. Д. Агура. ***) Сжщиятъ споръ, обаче, ни уведоми, че по думитѣ на руския императоръ Николай I, едно старо бълг. знаме се пази въ Ермитажа въ С.-П-гъ. Доколкото този фактъ е достовѣренъ, ние за сега не можемъ да твърдимъ, тъй като постжпкитѣ, които сме направили за неговото изследване досега не сж да-

*) ibid, стр. 61.
**) сп. *Мисъль*, z. V кн. 4 за 1895.
***) сп. *Бълг. Прегледъ*, г. II, кн. 8 стр. 144 за 1895 г.

ли резултатъ. Като обещаваме на читателя да изнесемъ допълнително сведенкята, които очакваме, ние *за сега* може да подчертаемъ, че каквито и да бждатъ тѣзи сведения, въ общи черти, тѣ се явяватъ като една дълбока следа отъ далечното и близко минало на българската трегедия, която не остана чужда на цѣлия славянски миръ... — *Първо*, както въ юго източната часть на България, така и въ с. — източната съ падането на 2-то бълг. царство, не сж угаснали възстанията противъ турцитѣ: Момчилъ войвода, убитъ край Димотика въ 1397 г. е развѣвалъ бълг. знаме следъ 1393 г. като завещалъ сжщото и на своитѣ наследници просжществували до края на XVIII в. Отъ записките на Балчо Нейковъ може да се извади заключение, че войводата Вълко, който слиза отъ рода на князъ Момчила — убитъ въ 1831 год., е предприелъ едновременно съ Инджe войвода да образува въ Факия „своя държава" подобно на Пазвантоолу, Кушанджи Али, Кара Феизъ, Трестенекли байрактарь и др. като се е сражавалъ съ *подобно знаме*, *) — *Второ*, отъ писмото на Добровничанина Павелъ Джорджичъ, който живѣлъ дълго време въ с.-източна България, до Седмиградския князъ Стефанъ Батори съ дата 10 ян. 1595 г., споредъ което му се обещева 25.000 българи срещу турцитѣ, се разбира, че българитѣ ще се биятъ *съ свое знаме*. — *Трето, съ сжщото знаме*, може би, сж участвували българитѣ и въ войнитѣ на Влашкитѣ и Молдавски господари противъ султанитѣ, какъвто е напр. случая съ участието на 15—20.000 българи на страната на Матей Басарабъ противъ неговия противникъ Василе Лупу. **)

Тази верига отъ събития съставлява историята на нашитѣ хайдушки движения до 1869 — 1876 г., които запазиха сжществения въ бълг. нар. знаме — лъвското изображение, като въ нѣкой случаи усвоиха зеленъ, въ други случаи червенъ платъ за своето знаме включително до надвечерието на Освободителната война. Освенъ Раковски (вж.

*) П. сп. г. VIII, кн. 37—38.

**) вж. *Илия Барбулеску* — Rélations des Roumains avec les bulgares, etc. Яшъ 1912 г. стр. 286.

стр. 19 на I-та часть), примѣръ за това ни дава и Панайотъ Хитовъ отъ 1867 г. съ печата на неговата чета *(фиг. 16)**) съ знаменосецъ В. Левски — Дяконътъ, Филипъ Тотю и др.

Но като внасяме горната фактическа корекция въ образътъ на компромисното знаме на „мияцитѣ", ние добавяме, че дебърското знаме и „мияшкъто" е съдържало само нѣкои елементи отъ старото българско знаме, а не всички, което се е наложило на българитѣ отъ новата потисническа власть: отъ старото знаме на второто българско царство е изпуснатъ държавния скиптъръ — изразъ на национална независимость, като се е запазилъ отъ него само кръста изобразенъ на червенъ платъ.**) Оргиналното знаме (вижъ по-горе, *фиг. 13*), пазено въ Цариградския музей, и загаткитѣ за бълг. знаме въ руския музей „Ермитажъ" — разрешаватъ всички спорове относително *еволюцията, на която е спрѣло българското народно знаме* до края на второто бълг. царство, както и за неговото сжществуване отъ началото на IX в.

Фиг. 16. Печата на четата на П. Хитовъ съ лъвско изображение.

Обаче, при всѣка историческа катастрофа отъ рода на тази, която преживѣ българския народъ въ края на XIV в., пълното заличаване на народния животъ отъ страна на победителя е невъзможно. Ако административно и военно победата е постигнала формалния успехъ, то *духовно* и *битово* народътъ продължава да живѣе съ спомени отъ миналото, които му служатъ за основа на *новото възраждане*. Затова, освенъ спомена за дебърското знаме, народътъ възпѣва последното като емблема на национално сжществуване въ своитѣ пѣсни по тлжки, седѣнки, свадби, годежи и пр. Ха-

*) вж. *Еленска Защита*, г. V бр. 249 отъ 20, Дек. 1930 г.

**) ср. в. *Отечество*, бр. 920 отъ 18 януарий 1941 г. и в „*Утрешна България*", бр. 10 отъ 1 мартъ 1941 г. статиитѣ на г. Ст. Стаматовъ, полковникъ отъ запаса — дебърчанинъ.

рактерна въ това отношение е една народна пѣсень отъ с. Баня (Разлога — Македония), която се пѣе при извършване на годежъ между мома и ергенинъ, като сентенция на запазеното понятие за знамето. Като приготовляватъ знамето (феруглицата), безъ което не сж ставали въ старо време нито сватби, нито годежи, момитѣ пѣятъ:

„Мари ферүгличице,
Мари *бѐла — црвѐна*,
Мари *сѝня — зелена*,
Не распѝждай òблацѝте,
Да зарòси росѝца,
Да орóси два млади“ . . . *)

Тази пѣсень наподобява пѣсеньта *„Излѣзла е бѣла Рада“*, за която сме говорили въ първата часть и която сжществува изъ Сливенско въ другъ вариантъ:

„Провикна се бяла Рада
Отъ планина на равнина,
Та повика *три байрака*:
първи байракъ *бѣло* сукно,
втори байракъ *зелено* сукно,
трети байракъ — *алено* сукно“ . . .**)

Онѣзи, които не четатъ правилно народнитѣ пѣсни, вадятъ отъ посоченитѣ документи погрѣшни заключения, като искатъ да кажатъ, че въ тѣхъ се говори за *трикольоръ*. Както въ Разложката, така и въ пѣсеньта „Излѣзла е бѣла Рада“, съ нейния сливенски вариантъ, се говори за *три различни знамена*: бѣло, червено и зелено.

Като единъ документъ въ повече за подкрепа на нашитѣ изводи, може да се припомни пѣсеньта *„Деспа и Дунавъ“*, която се явява нѣщо като литературна реминисценция на народното литеретурно творчество отъ южна България и Македония, въ която пѣсень Деспа се оббрща къмъ Дунава съ думитѣ;

*) ср. *Принось* за изучаване на Разлога. Спомени на свещ. Иванъ п. Панайотовъ. Пловдивъ, 1915 г, стр. 28.

**) ср. *История на градъ Сливенъ* отъ д-ръ С. Табаковъ, София, 1924 г. т. II, стр. 16.

„Дунаве, бѣли Дунаве. . .
Шчо ми удави брата ми
Со се убава невеста,
Со се *црвени байраци*, . .*)

Като *общо явление*, което *свързва* духовно българитѣ отъ Македония съ тѣзи отъ България и Тракия, ни служатъ примѣритѣ за „феруглица'та“, които се срещатъ въ народнитѣ пѣсни изъ Воденско, Струга и цѣла западна Македония.**)

За да се отстрани, обаче, отъ историческата наука мисълта, че трицвѣта е билъ знаме на хайдушкитѣ и революционни чети до Освобождението, нуждно е да се докаже, че знамето отъ 2-то бълг. царство е трицвѣтно — наследено като такова, а не каквото го даваме ние по-горе — едноцвѣтно. Тукъ се намѣсва авторитетното мнение е на г. Богомилъ Даскаловъ, който по тоя поводъ пише:

„Трицвѣтътъ на българското знаме не е билъ отъ сжществено значение въ дѣлото за свободата презъ революционната предосвободителна епоха“ (вж. статията „Трицвѣта на българското знаме“ въ в. „Миръ“, брой 12062 отъ 16. X 1940 г.) По-нататъшнитѣ обяснения за нѣкакво знаме изнесено за четата Хр. Ботйовъ, рисувано отъ Ф. Симидовъ въ 1876 год. нѣматъ никакво значение предъ думитѣ на съвременника Ст. Стамболовъ въ стихотворението му: *„Годината 1876“*, съ които ни запозна пакъ г. Б. Даскаловъ;

*) ср. *А. Т. Илиевъ*. Сбор. Нар. Пѣсни, София, 1888 г. кн. I, стр. 272. — За червени и зелени знамена (байраци) вж. още Сборника на Н. Бончевъ, № № 42 и 61. — Характерно е, че за *„черенъ байракъ“* се говори само въ една-единственна нар. пѣсень озоглавлена „Крали Марко и Филипъ Маджарина“ (ср. *пакъ тамъ*, № 256), която обаче, не визира цвѣта на българското знаме.

**) Ср. *Бр. Миладинови*, Бълг. Нар. Пѣсни, 2-ро изд. респ. свадбарскитѣ пѣсни отъ западна Македония. Това е сжщо едно излишно доказателство, че *традицията* за знамето, което подъ робството овладява свадбенитѣ обичаи, иде отъ 2-то бълг. царство.

„Дойде априлий 20 и *знамето зелено*
Съ левътъ кървавъ силенъ
Тракиецътъ дигна . . .“

За да се възрази на здравия смисъль, изразенъ въ горното, не е необходимо да се обръщаме къмъ изнесеното отъ първия биографъ на Хр. Ботйовъ относително знамето рисувано отъ Ф. Симидовъ*). Всички съвременници: Д. Ценовичъ, отъ когото имаме запазени документъ, върху който сме говорили, Никола Обретеновъ, Димитъръ Тодоровъ — Димитрото, Младенъ Павловъ, генер Кирилъ Ботевъ и много други приематъ за единствено знаме на Ботйовата чета развѣто по Балкана — знамето съ зеленъ цвѣтъ.

Единственіятъ авторъ, който подържа друго мнение е неуморимиятъ изследовачъ по сѫщия въпросъ г. Стойчевъ. Неговата мисъль, аргументирана съ исторически материалъ, обаче, навежда читателя на щастливото откритие — *моралната подготовка къмъ трицвѣта* преди и въ надвечерието на Освобождението.

Въ едно научно-историческо изследване, като настоящето, обаче, нѣма смисълъ повече да отклоняваме вниманието на читателя по елементарни въпроси. Въпрѣки това, ние смѣтаме, въ зависимость отъ изнесеното и въ настоящата книга, че не бѣше задължително за българското учредително Народно събрание да приеме за национално знаме трицвѣта: за да се запазѣше *традицията*, като изворъ и начало на националенъ прогресъ следъ излизане отъ робството, то трѣбваше да възприеме за държавно знаме, знамето на Шишмановцитѣ, за да се създаде една *връзка* между миналото и настоящето. Историята бѣше дала достатъчно материалъ за това...

---

*) По тоя въпросъ ср. нашата статия „*Знамето на Хр. Ботйовъ* и пр.“ въ сп. „*Литер. Гласъ*“ 1938 г.